

AVONDLANDSTEMMING BIJ DE JONGE AVANT-GARDE
IN VLAANDEREN NA 1918 : INSPIRATIEBRON VOOR
PURITO-FLAMINGANTEN EN MARGINALE
WERELDVERBETERAARS

door

Mieke SERTYN

Aspirant-navorser Nationaal Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek

INLEIDING,

Om de stellingnamen op Vlaams gebied te verklaren kan men zich de vraag stellen hoe ze beïnvloed zijn door de partij-politieke argumentatie en de verstrengeling met andere spanningsvelden binnen de partijen (1). Deze benadering is bvb. onontbeerlijk in verband met de analyse van het ontstaan van de taalwetten. Ze is echter ontoereikend voor de niet parlementaire groepen die, welig tierend aan de rand van de Vlaamse Beweging (deze abstraktie is op zichzelf al foutief) het kiespotentieel ervoor leverden en die de aard van hun flamingantisme niet direkt door overwegingen van partijpolitieke aard geconditioneerd zagen. Het ware misleidend hun bestaansoorzaken enkel aan niet ingeloste taalgrievens toe te schrijven. Elke stellingname op het vlak van de taalkwestie (maar dat geldt niet alleen hiervoor) moet geplaatst worden binnen het ganse levensbeschouwelijk en zingevend systeem waarbinnen ze plaats vindt. Het is ten slotte van fundamenteel belang te weten of dit democratisch of totalitair is, gericht op de ontplooiing van het individu of een abstrakte kollektiviteit.

Zelfs al is de Belgische Werkliedenpartij nooit revolutionair geweest (2) en dateren de eisen van zelfbestuur voor Vlaanderen reeds van voor 1914, toch is W.O.I nog een belangrijk keerpunt

(1) H. VAN VELTHOVEN, "Onenigheid in de Belgische Werkliedenpartij : de Vlaamse Kwestie wordt een vrije kwestie (1894-1914)", in *B.T.N.G.*, V, 1974, 1-2, p. 124.

(2) L. MICHIELSEN, *Geschiedenis van de Europese arbeidersbeweging, deel 1 : tot 1914*, Brussel, 1973, p. 187.

geweest in de sociale en Vlaamse emancipatiebeweging in Vlaanderen. Evenals na W.O. II (K.P. met 23 gekozenen in de Kamer in 1946) speelde ook W.O. I in de kaart van links met de verkiezingen van 1919. Er was niet alleen de materiële en morele ellende van de oorlog, maar de Russische Revolutie, de stichting van de IIIde Internationale (maart 1919), de liquidatie van de Spartakisten en de moord op R. Luxemburg en K. Liebknecht (jan. 1919), het kommunistisch bewind van Bela Kun in Hongarije gevolgd door de reactie van admiraal Horthy, de ijdele pogingen in Versailles een duurzame vrede te grondvesten... Noemde S. Zweig de wereld van voor 1914 niet "de wereld van de zekerheid"? Het scheen dat de mensheidsdeemstering was ingetreden.

*Dem Burger fliegt vom spitzen Kopf der Hut,
In allen Lüften hallt es wie Geschrei.
Dachdecker stürzen ab und gehn enzwei,
Und an den Küsten - liest man - steigt die Flut.*

(J. von Hoddís) (2A)

De hierin uitgedrukte Kaputt-stemming, het gevoel van verwarring en onzekerheid veroorzaakt door het besef in een revolutionaire tijd te leven, meegesleurd door de maalstroom was alom aanwezig. We hebben gepoogd de internationale pacifistische Clarté-beweging en enkele avant-garde-groepen aan de rand van het Vlaamsche Front in dit kader te situeren.

"Nooit meer oorlog" was één van de bases waarop tussen het (socialistische) aktivisme, de kommunistische partij, de frontpartij en Clarté een doorstroming plaats greep na W.O. I ... d.w.z. in margine van de klassieke Vlaamse Beweging en van de arbeidersbeweging. Naar aanleiding van de voor de Vlaams-nationalisten te Antwerpen in 1926 eerder ongelukkig uitgevallen gemeenteraadsverkiezingen wijst Herman Vos erop "dat de communisten toen (in 1921) niet opkwamen, thans wel en dat daaronder minstens een goede duizend kiezers vallen die in 1921 Front gekozen hebben" (3).

G. Van den Boom meent dat, op enkele uitzonderingen na, de Belgische intellectuelen zich gedroegen "als de zonen van hun klasse,

(2A) Citaat zie : H. BRUGMANS, *Crisis en roeping van het Westen*, Haarlem, 1952, p. 599.

(3) *Geyl en Vlaanderen. Uit het archief van prof. dr. P. Geyl. Brieven en notities, uitgegeven door drs. P. van Hees en dr. A. W. Willemsen. Deel 1 1911-1927*, Antwerpen-Utrecht, 1973, p. 359.

Brief van 12 oktober 1926 van Vos aan Geyl.

van de bourgeoisie" (4). Over de oorzaken die ertoe bijgedragen hebben dat Vlaamse en sociale beweging zich autonoom ontwikkelden bestaat geen consensus. Nochtans wordt er zelfs van niet traditioneel linkse zijde op gewezen dat de Vlaamse intelligentsia (en de V.B. en het Vlaams-nationalisme hebben steeds een relatief sterke intellectuele aanhang gekend) vanuit haar frustrerende plaats op de Belgische maatschappelijke ladder haar sociale discriminatie verwoordde in een taaldiscriminatie, die er één van de meest manifeste emanaties van was (5). Daar er aanvankelijk wel zekere affiniteiten bestonden tussen kommunisme en Vlaams-nationalisme (cfr. evolutie van Paul Van Ostayen naar het kommunisme toe in Duitsland) en Willemsen i.v.m. de frontpartij getuigt van een democratische, in de huidige terminologie linkse partij (6) leek het ten slotte het onderzoeken waard of intellectuelen en kunstenaars tegen deze achtergrond van revolutie, oorlog, vervolging en onzekerheid niet voor één keer hun oorspronkelijke Vlaamsgezinde reflex verruimden tot een links sociaal engagement, zoals ook na W.O. II het kommunisme op een kortstondig sukses bij intellectuelen en artiesten kon bogen. De Oswald Spengler-cultus wijst op een manifest gevoel van ondergang. In *Ruimte, Het Overzicht, Ter Waarheid, de Clarté-beweging*, e.d. werd gepoogd een antwoord te geven op de vragen over de verantwoordelijkheid van de intellectueel tegenover de mensheid, in concreto het Vlaamse volk, dat voor één van de meest verachte van Europa werd aangezien.

Hun gevoel van verwarring werd bovendien nog gevoed vanuit de krisissituatie waarin de V.B. en in mindere mate de socialistische beweging, verkeerden en waar de onderzochte groepen bij aanleunden (t.t.z. Clarté bij de B.W.P. en K.P. en *Ruimte, Het Overzicht*, enz. bij de frontpartij). Nog tijdens de oorlog werd een wig geslagen in de B.W.P. De Socialistische Jonge Wacht kwam in verzet tegen het ontbreken van een socialistische vredespolitiek. De enige groep in België van de linkse Zimmerwaldstrekking, de Gentse "Vredesgroep der Socialistische Partij" was voor een groot deel gegroeid uit de S.J.W., maar bevatte ook oudere partijgenoten. Inzake Vlaamse kwestie en vredespolitiek nam hij een marxistisch standpunt in. Na de oorlog werden de leden ervan uit de partijrangen

(4) G. VAN DEN BOOM, "Een terugblik : de houding van de Belgische intellectuelen tegenover de Oktoberrevolutie (deel 2)", in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, IV, nr. 4, 1969, p. 212.

(5) *Vlaamse strijd socialistisch. Een marxistische analyse. Manifest van de Witte Kaproenen*, 1973, De Witte Kaproenen.

(6) A.W. WILLEMSSEN, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1940*, Utrecht, 1969, p. 164.

geroyeerd. De "Kommunistische Partij : Vlaamsche Federatie" ontstond aldus hoofdzakelijk uit leden van de Vredesgroep en van de socialistische aktivistische groepen te Antwerpen. Deze hadden in de oorlog links gestaan van de in internationaal opzicht eerder rechtse partijleiding en hadden een delegatie naar Stockholm gezonden. Van de andere vooroorlogse oppositiegroepen binnen de partij restte tijdens de oorlog niet veel. H. De Man en Louis De Brouckère die samen "La Lutte des Classes" hadden uitgegeven, werden oorlogsvrijwilliger. De "Exploité"-groep rond Jacquemotte zou na 1918 radikaliseren om ten slotte de "Parti Communiste de Belgique" te stichten die door de uit de S.J.W. gegroeide "Parti Communiste Belge" (o.a. de Vlaamse kommunisten) dan nog als een variant van het B.W.P.-reformisme beschouwd werd (7).

Ook in de Vlaamsgezinde gelederen zaaide de oorlog verwarring, tussen aktivisten en passieven. Haast gans de jonge literaire generatie kwam in het aktivisme terecht. De oorlog, de aktivistenjacht, de politieke verschuivingen in het Belgische en Europese politieke leven werkten hun politieke bewustzijn in de hand. De meesten van hen belandden aanvankelijk in "Het Vlaamsche Front", opgericht in februari 1919 uit oudstrijders- en aktivistenkringen. Reeds bij de verkiezingen van 1921 bleek dat deze partij de boot had gemist als democratische massabeweging.

Vanuit het oogpunt van onze hedendaagse wereldproblematiek hebben de bestudeerde geschriften iedere aktualiteit verloren. De redakteurs van tijdschriften met pretentieuze titels als "Ter Waarheid", "Ruimte" of "De Nieuwe Wereldorde" waren (niet zelden ternauwernood de korte broek ontgroeid) geen filosofen. Maar ze hadden iets van de pacifistische en vernieuwende wind die over Europa waaide opgevangen. Door een halve eeuw geschiedenis van hen geschieden kunnen we soms een glimlach niet onderdrukken omtrent de naïviteit van wereldverbeteraars die zich aan een pacifistische roman vastklampten in hun ijver een tweede wereldramp te voorkomen. De wijze waarop ze ieder, naargelang van hun sociale en ideologische achtergrond de grote "Kladderadatsch" verwerkt hebben en op hun Vlaams en sociaal engagement hebben laten inwerken, is nochtans niet van ieder aktueel belang ontbloot.

(7) L. REYNTJENS, "De eerste kommunistische groepen in België en hun fusie tot de kommunistische eenheidspartij", in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, VI, nr. 4, 1971, pp. 171-218.

AVANT-GARDISTISCHE TIJDSCHRIFTEN AAN DE RAND VAN "HET VLAAMSCHE FRONT"

Een vaak weerkerend probleem is de vraag in welke mate een artistieke en politieke avant-garde elkaar overlappen en ondersteunen. Het is vanuit dit oogpunt dat hier sprake is van het humanitair expressionisme dat de jonge Vlaamse schrijvers, die vaak aktivist geweest waren, zeer toegeneegen waren. De doorbraak ervan was nauw verbonden met de Vlaamse Beweging op een krisismoment (W.O. I en zijn nasleep).

Wijzigingen in om het even welke normen vallen zelden uit de lucht. Meestal zijn ze de emanatie van een gewijzigde socio-ekonomische en politieke situatie. Een analytische benadering ervan kan ze slechts overbelichten en zodoende vervalsen.

Een literatuur-sociologische doorsnede van het expressionisme in zijn historisch kader zou derhalve niet alleen een diepgaande analyse veronderstellen van gewijzigde inhoud en vorm van de expressionistische literatuur, maar ook een voldoende aantal historische studies inzake sociale en politieke geschiedenis die er niet zijn (8).

Van Passel definieert het expressionisme als een ca. 1910 in de belangrijkste cultuurcentra van West-Europa ontstane geestelijke stroming, die vooral de volgende tien jaar het artistieke leven beheerst. Ontstaan uit ontevredenheid met de bestaande maatschappij, was deze stroming het sterkst in Duitsland, waar de burgerlijk-kapitalistische ideologie het levensbeeld het meest zou beheerst hebben (9). In Vlaanderen sloot dit aan bij een gevoel van ongenoegen omtrent de positie van de Vlamingen binnen de Belgische staat.

Voor de doorbraak van het expressionisme in Duitsland was het ontstaan in 1910 te Berlijn van de tijdschriften "Der Sturm" en "Die Aktion" van doorslaggevend belang. Zij hebben zich er jarenlang voor ingezet. Het expressionisme zou een negatieve reactie geweest zijn op het positivisme in de filosofie, het naturalisme in de literatuur, het impressionisme in de schilderkunst, en op de "fin de siècle"-mentaliteit. De reactie erop uitte zich in een dadendrang (aktivisme) en primitivisme. De naam "aktivisme" is te danken aan

(8) Vgl. de inleidende beschouwingen in B. BROUWERS, *Literatuur en revolutie. Deel II De Vlaamse literatuur en de revolutie van 1848*, Boom, 1971.

(9) F. VAN PASSEL, *Het tijdschrift Ruimte (1920-1921) als brandpunt van humanitair expressionisme*, Antwerpen, 1958, p. 1.

De algemene gegevens i.v.m. het expressionisme zijn aan dit werk ontleend. Er wordt niet telkens naar verwezen.

Kurt Hillers voortdurende aansporingen in beide tijdschriften tot politieke actie. De revolutionaire dadendrang bleef echter beperkt tot een revolutionaire fraseologie die de martelaar en de heilige in de plaats van de revolutionaire held plaatste.

In Vlaanderen voltrok zich de expressionistische doorbraak tegen de achtergrond van de Duitse bezetting, de vernederlandsing van de Gentse universiteit, en het aktivisme. Door de oorlogsomstandigheden echter was dit intellectueel leven volledig op Duitsland gericht. Van daar de nadere kontaktnaam met het expressionisme. De latere protagonisten van het humanitair expressionisme (zoals G. Burssens, W. Moens, P. Van Ostaijen, P. Verbruggen, J.A. Goris, A. Van Hoogenbemt, e.a.) waren allen tijdens de oorlog medewerkers van de aktivistische tijdschriften. Het was vnl. P. Van Ostaijen (1898-1928) die in Vlaanderen de expressionistische artistieke opvattingen qua inhoud en vorm (vrije vers) introduceerde met "Het Sienjaar" (oktober 1918) vnl. Van Ostaijen die gematigd aktivist geweest was en o.a. de hoofdpersoon in het Kardinaal Mercier-incident (16 sept. 1916) geweest was zag zijn flamingantisme en zijn menselijkheid ongeveer tegelijkertijd ontbrand (eind 1915) (10). Beide waren aspecten van het afzien van het individualisme, uitingen van een ontwakend gemeenschapsgevoel. Hij zou ook in zijn politieke opvattingen geleidelijk naar links, van socialist naar fronter en ten slotte voorstander van de diktatuur van het proletariaat, evolueren (11).

Hoewel niet alle medewerkers aan de tijdschriften "Ruimte" (1920-1921), "Het Overzicht" (1921-1925), "Ter Waarheid" (1921-1924) expressionisten waren deelden ze een vrij vraag gemeenschapsgevoel dat hen van de "Van Nu en Straks"-ers moest

(10) P. HADERMANN, *Het vuur in de verte. Paul Van Ostaijens kunstopvattingen in het licht van de Europese avant-garde*, Antwerpen, 1970, pp. 23-24.

(11) - In een brief van april 1919 aan Geo Van Tichelen zag hij een duidelijke verklaring van bvb. de Antwerpse socialistische i.v.m. het nationaliteitsvraagstuk geschikt om de Duitse linkerzijde ervoor te sensibiliseren.

G. BORGERS, *Paul Van Ostaijen; een documentatie*, Den Haag, 1971, vol. 1, pp. 217-221.

- In zijn "Open brief aan C. Huysmans", in *De Toorts*, V, nr. 17 (24 april 1920) verdedigt hij de frontpartij.

- Zijn relaties met het revolutionair socialistisch blad "Die Republik" in Duitsland waar hij gevlucht was voor de repressie, sensibiliseerden hem voor het marxisme. Op de kommunisten rustte volgens hem de taak de brug te slaan tussen een marxistische en radikaal Vlaamse overtuiging.

De Nieuwe Tijd, XXVI, nr. 3, 1 febr. 1921, pp. 87-93; XXVI, nr. 4, 15 febr. 1921, pp. 121-125,

onderscheiden. Deze tijdschriften, maar vnl. "Ruimte" waren de spreekbuis van de gematigde activistische generatie die zich op literair gebied, in de eerste plaats door haar aktivisme, tegen de V.N.E.S.-ers geplaatst zag. Wat hen scheidde lijkt eerder op het terrein der politieke ideologie (stellingname omtrent aktivisme en de gevolgen ervan) dan op dat van de sociale realiteit. In het dilemma aktivisme-passivisme is de uiteindelijke stellingname tot geen oorzaken van sociale of confessionele aard herleid geworden. Willemsen brengt de keuze terug tot een kwestie van persoonlijk temperament (12). De scheiding met de V.N.E.S.-ers viel dus grotendeels samen met de scheiding aktivisme-passivisme. R. Escarpit stelt voor de term "littéraire équipes" te gebruiken i.p.v. het misleidende "generaties", dat de indruk wekt alsof het uitsluitend leeftijdsgenoten zou betreffen. Meestal geldt het een groep personen wier ideologische en artistieke opvattingen, door het inwerken van factoren van socio-ekonomische en politieke aard, tot op zekere hoogte analoge kenmerken vertonen (13).

Wegens hun aktivisme was voor hen ook de vraag naar het engagement van de kunstenaar en de intellektueel veel acuter gesteld. De leeftijd speelde een geringe rol, daar de belangrijkste vormgevers van "Ruimte", als Eugène De Bock, Antoon Jacob en Herman Vos, ruim tien jaar ouder waren dan de jonge bende die er haar poëtische ontboezemingen aan kwijt geraakte.

Ruimte

Het initiatief tot de oprichting van het tijdschrift "Ruimte" ging uit van Eugène De Bock (14), die, na het verlies van zijn betrekking bij de Antwerpse Stadsbibliotheek wegens zijn aktivistische sympathieën, juist de uitgeverij "De Sikkel" gesticht had.

Het eerste dubbelnummer van "Ruimte" verscheen in maart 1920, dus enkele maanden na de eerste parlementaire verkiezingen volgens algemeen enkelvoudig stemrecht (november 1919), waarbij de socialisten als de grote overwinnaars uit de strijd kwamen en de fronters wel niet de verhoopte doorbraak verwezenlijkten, maar toch met vier naar de Kamer gingen (5 met de Daensist Van Opdenbosch). De aktivistenprocessen waren nog in volle gang. In maart had het

(12) A.W. WILLEMSSEN, *Het Vlaams-nationalisme. De geschiedenis van de jaren 1914-1920*, Utrecht, 1969, p. 161.

(13) R. ESCARPIT, *Sociologie de la littérature*, Parijs, 1964, pp. 33 e.v.

(14) *Ruimte*, I, nr. 1-2, 1920.

proces plaats tegen de gematigde activisten Jacob, Vos en Rudelsheim. Welke gestalte nam de vanuit Duitsland gepredikte dadendrang aan in deze omstandigheden? We nemen aan dat de schrijver zijn maatschappelijk engagement ook kan waarmaken in de organisatie van het literair materiaal, en niet noodzakelijk in de partijpolitieke strijd op de barrikaden hoeft te staan.

In de inleiding (14), die als principesverklaring gold, drukte de socioloog Herman Vos het algemeen verlangen uit in "Ruimte" het bewustzijn van de gewijzigde sociale realiteit te verbaliseren. Hij plaatste de 19de eeuw in het teken van de opkomst van het proletariaat. Hieraan beantwoordde de sociale en politieke actie voor de organisatie van de proletarische massa en de geleidelijke uitbreiding van het stemrecht. Verder wees hij op de - soms al te overweldigende - inwerking van impressies van het intense leven in de grootstad op het gemoedsleven van het individu.

"De moderne ontwikkeling heeft als van-zelfsprekend meegebracht een noodzakelijk onderdoen van het individualisme voor de sociale organisatie van en door de gemeenschap" (15). "Tegenover dit feit gesteld is de zuiver-individualistische opvatting een ondoordachtheid" (16).

Het anarchistische individualisme van de vorige generatie leek voorbijgestreefd in een situatie waarin de "tegenstelling individu-gemeenschap" zich ontwikkelde naar de pool toe van de gemeenschapsidee" (17).

Een beschouwende levenshouding kan immers niet bijdragen tot het scheppen van een "harmoniese gemeenschap (...) waar aan de eerste vereiste van vergeestelijking van de massa, de stoffelijke welvaart van allen is voldaan" (18).

De zuivere esthetiek was voorbijgestreefd. "Ruimte"s credo bestond ten slotte voornamelijk uit de overtuiging dat een ETHISCHE FUNDERING aan de basis moest liggen van het ganse denken en handelen van "geestelik-bewusten". Deze ethische leidraad lag in het GEMEENSCHAPSIDEAAL, d.w.z. alle kollektieve cultuurwaarden, arbeidersorganisatie, politieke partij, de staat.

Het belangrijkste kenmerk van "Ruimte" was echter dat het buiten de perken van de "schoone letteren" wou treden. Dit was ook doorslaggevend geweest bij de naamgeving (19). Het verklaart ook

(15) *Ruimte*, I, nr. 1-2, pp. 1-2.

(16) *Ruimte*, I, nr. 1-2, p. 2.

(17) *Ruimte*, I, nr. 1-2, p. 1.

(18) *Ruimte*, I, nr. 1-2, p. 3.

(19) E. DE BOCK, "Ruimte", in *De Vlaamse Gids*, XXXIV, nr. 6, juni 1950, p. 322.

waarom de principesverklaring (opgesteld door een socioloog) slechts als een annexe helemaal achteraan enkele beschouwingen bevat over de functie van de kunst. Duidelijke taal of welomlijnde doelstellingen omtrent de taak van de kunst(enaar) ontbreken echter. Centraal staan weer de "ethiese waarden" waarmee de kunstenaar aansluiting zoeken moet. Hij moet zich door de geschetste sociale ontwikkeling laten inspireren en de verbinding leggen tussen "de ethiese en de politieke waarden die in grote mate richting en doel van het massale gebeuren in de moderne wereld bepalen" (20).

Volgens Van Passel (21) zou het "internationaal socialisme" via Vos' manifest in "Ruimte" doorgedrongen zijn. Achter Vos' aansporingen tot een ethisch gefundeerd engagement voor een "harmoniese gemeenschap" kon wel een sociaal ideaal worden vermoed, doch een uitgewerkt programma kreeg hierin geen plaats. De verhouding kunst-maatschappij en de plaats van de kunstenaar kregen een stiefmoederlijke behandeling. Tegenover de crisis van de Belgische burgerlijke maatschappij leek het individualistisch anarchisme een anachronisme. Analoog hiermee werd de crisis in de kunst slechts oplosbaar geacht door haar inspiratie in de ethische en politieke waarden te zoeken.

Op het vlak van de artistieke opvattingen bleek duidelijk dat er geen fundamenteel verschil bestond met b.v. de katholieke of rechtse Vlaamse-nationalistische opvattingen. "Gemeenschapskunst" is misschien wel één der meest gebruikte en minst begrepen termen uit de politieke en kunst tussen beide wereldoorlogen. Hij werd opgecommandeerd bij massale artistieke manifestaties (of pogingen daartoe) van zowel uiterst rechts als uiterst links.

We wensten de artistieke opvattingen van "Ruimte" slechts te onderzoeken op hun sociaal engagement. Daar ze socialistische kunst een kwestie van inspiratie achtten hoeft de kloof met V.N.E.S. geenszins overdreven te worden. De Bock gewaagt van "teleurgestelde liefde" (22). Het is trouwens opmerkelijk dat Vos niet sprak over gewijzigde opvattingen inzake de vorm. We menen dat er trouwens geen enkele reden is om de poëzie in "Ruimte" verschenen meer socialistisch te noemen dan de lyriek van W. Kloos. Het blijft immers de vraag of men van een links geëngageerde kunst spreken kan omdat ze haar oorsprong vindt in een kwantitatieve of

(20) *Ruimte*, I, nr. 1-2, p. 4.

(21) F. VAN PASSEL, *Het tijdschrift Ruimte (1920-1921) als brandpunt van humanitair expressionisme*, Antwerpen, 1958, p. 49.

(22) E. DE BOCK, "Ruimte", in *De Vlaamse Gids*, XXXIV, nr. 6, juni 1950, p. 330.

sociologische vaststelling en of dat dit niet eerder een totaal andere organisatie van het artistiek materiaal veronderstelt. De theorie vond trouwens weinig of geen toepassing in de in "Ruimte" verschenen dicht- en prozastukken. Ze vertoonden eerder Vlaams-nationale dan sociale strekkingen en verschilden niet fundamenteel van wat in de overige toenmalige tijdschriften verscheen. Bij het opnemen van bijdragen werd trouwens zeer eklektisch tewerk gegaan. Nochtans liet, langs uiterst katholieke zijde, K. Van den Oever zijn afkeuring blijken omdat het gemeenschapsideaal "een zuiver materialistische waarde zonder de bovennatuurlijke geestesgesteldheid" is (23).

Ter Waarheid

In januari 1921 verscheen te Gent het eerste nummer van "Ter Waarheid" (24), waarvan Joris Van Severen en Achilles Mussche de redactie in handen hadden. Tot de medewerkers behoorde ook Cyriel Verschaeve. Hij tijdschrift bevatte weinig origineel werk, maar beoogde integendeel "een soort 'summa' van het moderne bewustzijn" te leveren, aan de hand van uittreksels uit artikels en tijdschriften, en enkele boekbesprekingen, die een terrein bestreken dat zich tot ver buiten het Nederlandstalige kultuurgebied uitstreckte. Politiek schaarde het zich volledig achter de frontpartij die ervaren werd als een internationaal en democratisch voelende partij.

Hoewel "Ter Waarheid" meestal in één adem vernoemd wordt met andere avant-garde tijdschriften als "Ruimte" en "Het Overzicht", waarmee het door zijn zgn. radikaal, democratisch en internationalistisch flamingantisme verbonden was, blijkt reeds uit het door Van Severen geredigeerd "Manifest" (25) hoe verschillend van karakter het eigenlijk wel was. Wat deze avant-garde verbond (in werkelijkheid een franje aan de rand van Het Vlaamsche Front) die de partij in haar eerste levensjaren mede haar zgn. links of democratisch cachet gaf, was het gebruik van een terminologie: internationalistisch, democratisch, enz. Maar zoals het ook een illusie is dat het fascisme zijn ideologie door een specifiek fascistisch woordgebruik zou organiseren aan de hand waarvan men het

(23) K. VAN DEN OEVER, "Na vijf jaren", in *Vlaamsche Arbeid*, XIV, 1920, p.,266.

(24) *Ter Waarheid met het gedachtenleven in Vlaanderen en in de wereld*, I-IV, 1921-1924, Gent.

(25) *Ter Waarheid*, I, nr. 1, januari 1921.

onmiddellijk zou kunnen identificeren (26), bewijst het gebruik van een aan "links" ontleende terminologie (proletariaat, klassestrijd, enz.) evenmin het omgekeerde. Internationalisme en nationalisme zijn neutrale termen, maar omdat nationalisme een fascistoede bijklank kreeg, wordt internationalisme voor democratisch gehouden, ofschoon het ook multinationalisme kan betekenen...

Aan de hand van de weinig talrijke originele bijdragen in het tijdschrift "Ter Waarheid kan gekonkludeerd worden dat Spenglers opvattingen er wortel geschoten hadden in een zeer vruchtbare bodem. De reactie op het moreel verderf dat, naar hun mening, de westerse wereld overheerst had, conditioneerde heel hun wereldbeschouwing en speelde dan ook een voorname rol in hun visie op de Vlaamse Beweging. Tegenover de "modder en duisternis", de "leugen en domheid" van de wereld plaatst Van Severen de leer van de waarheid, Christus' leer van rechtvaardigheid door liefde. Om de zelfstandigheid van Vlaanderen te motiveren doet hij een beroep op de natuurwet (leven in volksgemeenschap), wereldsethica en "ziels-aristocratie", d.w.z. "ziel en geweten" als "onaantastbare grondvesten van 't menselijk recht", een "volledige liefde tot het leven in vreugde en smart. Het leven dat goddelijk is." (27).

O. Dambre (28) zag zich ten gevolge van de onafwendbare ondergang van het avondland geplaatst voor het dilemma : zingenot of ascese ? Daar hij de menselijke lotsbestemming in het eeuwige zoekt, ziet hij het alternatief in de "overwinning van de ziel op de stof", wat door allen moet worden nagestreefd (29). Van Severen integreert deze door de ondergang der westerse beschaving geïnspireerde ascetische gevoelens in zijn flamingantisme.

Daar de Belgische staat in strijd is met geschiedenis en natuur, is het Vlaamse vraagstuk niets anders dan het probleem hoe de Belgische wanorde te herleiden tot een Vlaamse en een Waalse orde. De Vlaamse kwestie is veel meer dan een taalkwestie. (Er wordt gebruik gemaakt van een misleidende terminologie). De Vlaamse beweging is een sociale beweging met een sterk internationalistische inslag. Om dit te bewijzen worden franskiljonisme en zelfs het belgicistisch flamingantisme gelijk gesteld met het monopolie van alle

(26) M. VAN NIEUWSTADT, *Van "aardgetrouw" tot "aziatisch". Materiaal voor een taal- en ideologiekritiek van het fascisme*, Nijmegen, 1971, p. 6.

(27) *Ter Waarheid*, I, nr. 1, januari 1921, "Manifest. Aan alle denkende mensen uit Vlaanderen".

(28) O. DAMBRE (Vlamertinge 1896-Gent 1972); na zijn humaniora, oorlogsvrijwilliger. Nam deel aan de frontbeweging, werd na de oorlog sekretaris en later lid van het IJzerbedevaartkomiteit.

Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, deel 1, Tielt, 1972, p. 371.

(29) *Ter Waarheid*, I, nr. 2, februari 1921.

rijkdom, tot oorlogswoekeer toe. Tegenover deze overmacht vermag de armoede van de radikale Vlaamsgezinden, allen "intellectuele proletariërs" en kleinburgers, de bevolking niet te overtuigen van de noodzaak der autonomie voor Vlaanderen. En zo verraadt hij zijn gevoel van onmacht. "Terwille van hun armoede, geen aanzien, geen macht (...) Geestelijke armoede - of liever onmogelijkheid hun geestelijken rijkdom te realiseeren, en vruchten te doen dragen. Zoolang de Vlamingen geen Vlaamsche Hoogeschool, geen Vlaamsch cultuurcentrum bezitten is het hen onmogelijk een zelfstandige levenscultuur op te bouwen, hun levensvormen te ontwikkelen en te verfijnen, een uiterlijke levenscultuur te verwezenlijken die hen zelfvertrouwen en prestige moet geven en zonder dewelke ze nooit hun vrouwen zullen winnen zonder dewelke uit hun volk nooit een kern van Vlaamsche aristocratie zal ontstaan (...) die de vruchtbare overtuiging moet zaaien dat het schoon, flink, chic is, Vlaming te zijn." (30). Een klassiek procédé bestaande uit de vermenging van onderling onafhankelijke motieven, zoals de "ontaarding" der beschaving, nationale ressentimenten en puritanisme, met als grondtoon de sociale ressentimenten en het gevoel van onmacht van de kleine burger, gevoed door zijn persoonlijke sociale frustraties.

Vanaf januari 1923 verkondigde Van Severen dat "de Rooms-Katholieke wereldbeschouwing en de Rooms-Katholieke levensleer de enig- en absoluut ware" waren (31). Daarmee werden tevens jodendom en vrijmetselarij enerzijds en de Rooms-katholieke Kerk als instelling anderzijds tot vijand geproclameerd.

Van Severen had trouwens reeds in het eerste nummer zijn sympathie laten blijken voor "Pro Flandria", het tijdschrift van de activisten in Nederland. Dit beschouwde Vlaams Belgicisme en Vlaams nationalisme als onverzoenlijke tegenstanders, en had toen reeds een uiterst rechts "Vlaams" waardensysteem ontworpen.

Deze polarisatie betekende de breuk met Achilles Mussche, die trouwens in Van Severen nooit een democraat gezien had. Mussche (Gent 1896-Gent 1974), die activist geweest was en redaktielid was van "Ons Vaderland", had dank zij de godsvrede tot de frontpartij kunnen toetreden. In 1922 trok hij zich uit Het Vlaamsche Front terug, toen er onder druk van de naar Nederland gevluchte activisten sprake van was de naam der partij te veranderen in "Vlaamsch Nationaal Verbond", wat een ommekeer in de partijpolitiek betekende. Overtuigd socialist en Vlaamsgezind, zou hij nochtans

(30) *Ter Waarheid*, I, nr. 7, juli 1921, p. 366.

(31) *Ter Waarheid*, III, nr. 1, jan. 1923.

niet tot de BWP toetreden, die hem te reformistisch en ministerialistisch was (32).

Het Overzicht

Dit "strijdend Vlaams" en "internationalistisch" tijdschrift werd uitgegeven door Geert Pijnenburg (pseudoniem Geert Grub) en Fernant Berckelaers (Michel Seuphor) (33).

De later naar Parijs uitgeweken kunstcriticus en -historicus, graficus en romanschrijver F. Berckelaers, was uit een Antwerpse franskljonse, katholieke bourgeoisfamilie geboren (Borgerhout 1901). Op het kollege stelde hij zich reeds op als flamingant. Daarvoor had hij reeds een klein tijdschriftje, "De Klauwaert" geredigeerd (34).

Geert Pijnenburg (Turnhout 1896) werd na een jaar Klein Seminarie bakkersgast. Tijdens de oorlog evolueerde hij van patriot naar activist. De taaltoestanden in de gevangenis, waar hij drie maanden opgesloten werd wegens een mislukte vluchtpoging naar Nederland (om dienst te nemen in het Belgisch leger), maakten hem Vlaamsgezind. Hij was betrokken bij het Kardinaal Mercier-incident. Na de oorlog werd hij gearresteerd wegens homoseksualiteit, naar zijn mening een stok om hem in zijn activistische sympathieën te treffen. Hij werd Vlaams nationalist met linkse sympathieën. Later zou hij vooral naam verwerven als fervent voorvechter van de seksuele ontvoogding. Vóór "Het Overzicht" had G. Pijnenburg reeds "Staatsgevaarlijk" uitgegeven. Het kافت stelde een zwarte, ontplofende bom voor op okergele achtergrond (35).

De enige analogie van "Het Overzicht" met andere avant-garde tijdschriften lag in de terminologie van de beginselverklaring: "Wij staan in ons vlaams-zijn met een breed voelend en sterk denkend

(32) Gegevens verstrekt door A. Mussche. We konden niet uitmaken over welke naamverandering het gaat. Cfr. H.J. ELIAS, *25 jaar Vlaamse Beweging 1914/1939*, deel 2, p. 117. Op het derde partijkongres (Brugge, 4 juni 1922) werd besloten dat de naam zou behouden blijven als: "Het Vlaamsche Front, Partij der Vlaamsche nationalisten". Bovendien werd een beginselverklaring aangenomen over zelfbestuur en godsvrede.

(33) Het Overzicht verscheen van 15 juni 1921 tot februari 1925.

(34) *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 1, Tielt, 1973, p. 176. AMVC S 590.

Seuphor heeft zijn herinneringen aan zijn Antwerpse jaren vastgelegd in zijn autobiografische roman *Les Evasions d'Olivier Trickmansholm*, Parijs, 1939.

(35) G. GRUB, *De grote verrader was een kleine generaal. (Rond en over Dr. Aug. Borms)*, Heide-Kalmthout, 1943.

nationalisme : het zelf-zijn van ons volk in Groot-Nederland ligt op de rechte weg naar het internationalisme." (36), en in de aard van hun Vlaamsgezindheid : "De kleine nationaliteitenbeweging is vriend van Internationalisme, zij is anti-militaristies, democraties, revolutionair" (37).

Aan de basis van hun wereldbeschouwing ligt het trauma van de oorlog die hen, naar hun mening, van hun jeugd en naïviteit heeft beroofd. De nakende ondergang van de Westerse beschaving had zich volgens hen reeds aangekondigd in het "wetenschappelijk-materialisme", ingezet met Jean-Jacques Rousseau, voortgezet door Marx, Nietzsche en Tolstoï (38). Waarschijnlijk ligt dit ook aan de basis van hun idealistische verklaring van de oorlog, waarvan zij de schuld gaven aan "het botte materialisme en de uitvindingskrisis der XIXe eeuw" (39). Dit materialisme werd dan ook gezocht bij de machthebbers, de burgers, de politiciers die de verantwoordelijkheid van de oorlog droegen. De politiciers omdat zij zijn aangetast door de "legendarische vraatlust, nukken en grillen van hunne (door geld-zak-broeders hoog geroemde) instellingen". De personifikatie ervan was de "gehallusineerde staat België, uitsluitend bestaande uit politiciers" die zich voeden met "het bloed en de spieren der levende wezens die zich binnen hun grenzen bewegen" (40).

Dit antimaterialisme bood echter de mogelijkheid tot camouflage van uiterst reaktionaire tendenzen. Waarschijnlijk meenden zij dat het democratische van hun Vlaams nationalisme lag in de rancune tegen de staat, de burger (personifikatie van het materialisme) en het "épater le bourgeois" dat er niet vreemd aan was. Onder die term werden dan ook de meest fundamenteel verschillende politieke opties verenigd. Ook de socialist viel hieronder, want "het logge materialisme is de kern van alle socialisme" (41). Apolitisme, een wapen van rechts, was het antwoord. Politiek werd vereenzelvigd met het parlementarisme en de hebzucht van de burger. "De grootste kanker van de jeugd is de politiek", want "ze doodt de ziel" (42).

Het alternatief was een op rechtvaardigheidsgevoel gestoelde morele zuiverheidscultus : de zuiverheid van de "massa die honger en

(36) *Het Overzicht*, I, nr. 1, 15 juni 1921.

(37) *Het Overzicht*, I, nr. 5-6, 9 september 1921.

(38) *Het Overzicht*, I, nr. 9-10, december 1921.

(39) *Het Overzicht*, I, nr. 1, 15 juni 1921.

(40) *Het Overzicht*, I, nr. 5-6, 9 september 1921.

(41) *Het Overzicht*, I, nr. 5-6, 9 september 1921, p. 56.

(42) *Het Overzicht*, I, nr. 9-10, december 1921.

onrecht aan het lijf zelf voelt, die gezond is van geest, noch twijfelt noch scepties is, en klaar staat met de vuist" (43). Tegenover de "geestelijke verbastering n.l. de gehallusineerde staat België" (44) staat de harmonie en de zuiverheid van Vlaanderen aan de Vlamingen. Een filosofie van de DAAD, van de revolutie, moest de geesten ervoor rijp maken.

"Revolutie moet ons een MIDDEL zijn dat we niet kunnen of mogen verwerpen; want onze weg is noch die van Kristus noch die van Robespierre, maar tussen beide die van Lucifer: het Individualisme" (45).

Van een sociaal engagement was geen sprake. G. Pijnenburg schrijft dit toe aan de katholieke opvoeding die hij en Seuphor genoten hebben, waardoor ze ook niet de minste marxistische scholing gekregen hadden (46). Hun antiburgerlijkheid vond haar oorsprong niet in een politieke visie, maar in een gevoel van teleurstelling en het ressentiment dat het door de machtige, materialistische politiciers (het hoger gezag) allemaal zo deerlijk verknoeid was. De kleine burger in hen wees echter ook de strijd langs de zijde van het proletariaat als materialistisch van de hand.

Niet de herfststemming op zichzelf is kleinburgerlijk (vaak voortspuitend uit de ervaring van de absurditeit, nl. de oorlog), maar het waardensysteem dat hen van de afgrond moest redden.

Vanaf 1922 gaf Seuphor het tijdschrift uit samen met de nu haast vergeten kunstschilder Jozef Peeters. De pseudofilosofische beschouwingen verdwenen geleidelijk. Het werd een tot in Berlijn en Parijs zeer geapprecieerd avant-garde tijdschrift. Het publiceerde bijdragen van de internationale artistieke avant-garde, o.a. van Marinetti met wie Peeters een korte tijd correspondeerde. Er was nl. een internationale beweging aan gang van tijdschriften met beperkte oplage die echter over de hele wereld geruild werden, zoals "Les Feuilles Libres" (Parijs), "De Stijl" (Nederland), "Der Sturm" (Duitsland), enz. "Het Overzicht" dat veel plaats inruimde voor het "neo-plasticisme" van Mondriaan, werd in deze stroom opgenomen (47).

(43) *Het Overzicht*, I, nr. 2, 1 juli 1921.

(44) *Het Overzicht*, I, nr. 5-6, 9 september 1921.

(45) *Het Overzicht*, I, nr. 9-10, december 1921.

(46) Meegedeeld door Geert Pijnenburg.

(47) AMVC S 590/D.

CLARTEBEWEGING

Elias heeft in zijn vierdelig werk slechts één bladzijde aan Clarté besteed. Daarin beschouwt hij haar - ten onrechte - zowat als wat men later als een "kommunistische mantelorganisatie" betiteld heeft (48).

Ontstaan in Frankrijk

Sinds de Dreyfusaffaire, over de Eerste Wereldoorlog en het verzet tegen het fascisme heen, tot aan de dag van vandaag, is in Frankrijk haast een traditie gegroeid van een (hoewel structureel en inhoudelijk steeds muterende) intellektuele linkerzijde.

De wens de intellektuelen te verenigen in een blijvend verzet tegen de oorlog was in de grond in 1916-1917 afkomstig van Romain Rolland (Clamecy 1866-Vézelay 1944) (49). De oorlog overviel hem in Zwitserland waar hij zich onmiddellijk aanmeldde bij het Rode Kruis en zich ten dienst van de vredesaktie stelde. Hij leverde als Fransman de eerste niet unilaterale interpretatie van de oorlog. Zijn vredesverzuchting zou ten slotte na de oorlog uitmonden in de Clartébeweging. Het "rollandisme" kleurde heel de evolutie van het Franse intellektuele pacifisme, maar zijn invloed reikte ver over de grenzen. Van de drie ondertekenaars van de eerste oproep (in het laatste trimester van 1916, wanneer vredesgeruchten in Europa circuleren) waaruit Clarté voortspoot: Raymond Lefebvre, Paul Vaillant-Couturier en P. Roubille, was de eerste een getrouw correspondent van Rolland. Dit eerste projekt stelde de uitgave voor van een collectie objectieve verslagen over oorzaken en verloop van het totaal van de oorlog, door de grootste schrijvers van de oorlogvoerende landen.

Henri Barbusse is er ogenblikkelijk in geïnteresseerd en geeft de verzuchting gestalte onder vorm van de uitgave van een internationale artistieke, literaire, economische en sociale revue, die na de oorlog zal uitgegeven worden met bijdragen over de oorlog met het oog op "la durable entente entre les nations, basée sur le respect et la sympathie réciproques" (manifest van Barbusse, febr. 1917). Hieruit zou na de

(48) H.J. ELIAS, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging 1914/1939*, deel I, Antwerpen-Utrecht, 1971, p. 241.

(49) Voor Romain Rolland, zie: 1) Romain Rolland-nummer van *Europe*, jan.-febr. 1955; 2) H. ROLAND HOLST, *Romain Rolland*, Amsterdam-Antwerpen, 1948.

oorlog het tijdschrift "Clarté" groeien (50).

Hoewel overtuigd van het belang van de oktoberrevolutie voor de proletarische wereldrevolutie, telde de pacifistische beweging voornamelijk revolutionaire intellectuelen wier ideologische vorming niet marxistisch was. Later leverde dit moeilijkheden op in verband met de verhouding met de kommunisten. Toch mogen we niet uit het oog verliezen dat hun biografie het schouwspel biedt van een plotse breuk met hun verleden, hun milieu, waarbij zij hun werk in dienst stelden van hun overtuiging en daarmee tevens afzagen van een sociale status die ze bezaten of hadden kunnen verwerven (51).

Toen Romain Rolland bij het begin van de oorlog zijn "au-dessus de la mêlée", zijn oproep tot de intellectuelen, lanceerde, trad hij, hoewel ongewild, in de politieke arena (52). Hiermee deed hij impliciet ook afstand van de ideologie van zijn klasse en tijd, de "idéologie de l'homme abstrait", die de kunstenaar boven de roerselen van het politieke leven verheven achtte. Dit ware een beoedeling van de mythe van het zuivere kunstenaarschap (53).

Na de wapenstilstand blies Rolland met zijn "Déclaration de l'Indépendance de l'Esprit" (*L'Humanité*, 26 juni 1919) verzamelen voor de kleine kern intellectuelen die zich niet had laten op sleeptouw nemen door het oorlogspatriottisme. Het kwam er nu op aan de zeer labiele vrede te beschermen. Betere dienaars dan de intellectuelen hadden het oorlogsnationalisme en de burgerlijke reactie erna niet gehad (54).

Met zijn "indépendance de l'esprit" beoogde hij dat de intellectuelen de dienaars van de geest zouden zijn, wiens fakkel zij hoog boven de passies uitdragen. "Nous honorons la seule Vérité, libre, sans frontières, sans limites, sans préjugés de races ou de castes" (55). Dus geen intellectuelenkaste die zich met geen politiek inliet, maar wel stelde hij een taakverdeling voor tussen hand- en geestesarbeiders, waarbij de laatsten zouden zijn: "les éclaireurs du

(50) Voor de geschiedenis van het tijdschrift "Clarté", zie: N. RACINE, "Une revue d'intellectuels communistes dans les années vingt: Clarté (1921-1928)", in *Revue française de science politique*, XVII, juni 1967, nr. 3, pp. 484-519.

(51) Voor het ontstaan van "Clarté", zie: A. KRIEGEL, "Naissance du mouvement Clarté (documents)", in *Le Mouvement Social*, 1963, jan.-maart, nr. 42, (117-435).

(52) reeks artikels gebundeld in R. ROLLAND, *Au-dessus de la mêlée*, Parijs, 1915.

(53) R. ROLLAND, *Quinze ans de combat (1919-1934)*, Parijs, 1935, p. v.

(54) R. ROLLAND, *op. cit.*, p. xiv.

(55) "Déclaration de l'Indépendance de l'Esprit", *L'Humanité*, 26 juni 1919, geciteerd door R. ROLLAND, *op. cit.*, p. 2.

chemin qu'avaient à bâtir les travailleurs prolétariens" (56).

De "Déclaration de l'Indépendance de l'Esprit" verkreeg handtekeningen van honderden kunstenaars, schrijvers, wetenschapslui en filosofen, onder wie b.v. A. Latzko, H. Barbusse, F. Masereel, H. Stöcker, E. Picard, B. Russell, S. Zweig, F. von Unruch, F. Van Eeden, S. Lagerlöf, G. Eeckhoud,... (57).

In België werd er vanaf juli 1919 aktie voor gevoerd in "L'Art Libre" van Paul Colin, die hier de voornaamste propagandist van het Rollandisme werd. We citeerden hier de namen van enkele personen die zonder een direkte invloed op het politieke gebeuren uit te oefenen, via hun artistieke arbeid toch tot in Vlaanderen het bewustwordingsproces sterk in de hand gewerkt hadden, waarvoor de oorlogsellende ten slotte zelf de voedingsbodem had geschapen (cfr. aanvankelijk antimilitarisme van V.O.S. en socialistische doorbraak na 1918). S. Zweig meent dat het woord toen nog meer kracht bezat (58). In ieder geval was een manifest als "Au-dessus de la mêlée" en veel meer nog een roman als "Le Feu" van Barbusse een evenement waarvan overredingskracht uitging en waaraan niet onopgemerkt voorbij gegaan werd.

Een filosofische en sociologische analyse van het Rollandisme

(56) R. ROLLAND, *op. cit.*, p. xiv.

(57) - R. ROLLAND, *op. cit.*, pp. 3-6.

- Andres LATZKO (Boedapest 1876-Amsterdam 1943). Na zelf aan het Italiaanse front gevochten te hebben, schreef deze Hongaars-Duitse auteur de antimilitaristische novellenbundel "Menschen im Krieg" (1917). Ondanks de enorme populariteit van dit werk (in Vlaanderen ondersteunde het de antimilitaristische propaganda van de V.O.S.), van *Friedensgericht* (1918) e.a. geraakte Latzko al vlug in de vergetelheid. Hij zou één van de ontelbare vaderlandslozen worden die het interbellum gekend heeft. Ternauwernood aan de dood ontsnapt onder het bewind van admiraal Horthy, week hij uit naar Italië van waaruit hij in Salzburg en tenslotte in Nederland terecht kwam.

Zie ook : M.E. TRALBAUT, *Van en over Andreas Latzko*, Antwerpen, 1964.

- Bevriend met R. Rolland werkte Frans MASEREEL tijdens W.O. I bij het Rode Kruis te Genève. Hij werd medewerker van het pacifistisch blad "La Feuille" (ong. 1000 tekeningen), zou de illustraties leveren voor o.a. Rollands "Liluli" (1919), Latzko's "Le dernier Homme" (1920), enz.

- De adellijke generaalszoon Frits von UNRUH beschouwde zijn vrijwillige deelname aan de oorlog later als de grootste nederlaag van zijn leven, maar stelde zich als dramaturg, dichter en romanschrijver in dienst van de vredesgedachte, cfr. het dramatisch gedicht "Vor der Entscheidung" (1914) en "Opfergang" dat het licht zag ten tijde van Verdun, maar pas in 1919 gedrukt werd, dus lang voor "Im Westen nichts Neues" van Remarque. Zie ook : *Fritz von Unruch, Rebell und Verkünder*, Hannover, 1960.

(58) S. ZWEIG, *De wereld van gisteren. Herinneringen van een Europeaan*, Amsterdam, 1948, p. 295.

en zijn verspreiding in zijn historisch en maatschappelijk kader als leer die een aanzienlijke aanhang genoot bij de jonge Westeuropese intellectuelen en kunstenaars na W.O. I zou interessante gegevens kunnen opleveren in verband met de mentaliteit van deze groepen. Hoewel zijn afkeer van geweld en zijn diep verantwoordelijkheidsbesef voor het lot van de mensheid Rolland bij het uitbreken van de oorlog tot opposant maakten van de doorsnee kunstenaars- en intellectuelen-ideologie dat zij met de wereld geen uitstaans hebben, toch was hij meer vertegenwoordiger van de moraal van zijn klasse dan hij voor zichzelf kon toegeven. Hij beschouwt de intelligentsia als een coherente groep van dienaars van de geest, wier reaktionair gedrag tijdens de oorlog hem dan ook als schokkend voorkomt. De verklaring daarvoor zoekt hij in een aberratie van de geest, niet bij factoren van socio-politieke aard, zoals de identifikatie met de belangen van de heersende klasse. Na de oorlog behoudt hij een sterke "schoenmaker blijf bij uw leest"-filosofie, d.w.z. opsplitsing in "les travailleurs prolétariens" en "les éclaireurs du chemin" (intellectuelen) en de hieraan verbonden specifieke taakverdeling.

Rollands antagonist in de internationale pacifistische beweging Henri Barbusse (Asnières 1873-Moskou 1935) (59) had voor de oorlog schandaal verwekt met zijn machtige - weliswaar erotische - roman "L'Enfer" (1908). Ten onrechte werd hij indertijd slechts als pornografische schrijver van een geperverteerde geest beschouwd. Als humanitair pacifist was hij actief in de vredesbeweging. Bij het uitbreken van de oorlog meldt hij zich als vrijwilliger, om als gewoon infanteriesoldaat vooraan het front te vechten. Na enkele malen in een hospitaal ondergebracht te zijn, wordt hij op 1 juni 1917 met een ondermijnende gezondheid op pensioen gesteld. Van dezelfde man die in 1914 de oorlog beschouwde als "une guerre sociale (...) dirigée contre nos vieux ennemis (...) : le militarisme et l'impérialisme, le Sabre, la Botte et (...) et la Couronne" (60), verschijnt in 1916 de roman "Le Feu" (61), geschreven aan de hand van aan het front opgenomen notities. Het is een schrijnende aanklacht tegen de oorlog en vooral tegen de ware verantwoordelijken ervoor. Ondanks protesten in chauvinistische kringen kreeg hij hiervoor de Prix

(59) Voor Henri Barbusse, zie : 1) J. DUCLOS en J. FREVILLE, *Henri Barbusse*, Parijs, 1946); 2) Henri Barbusse-nummer van *Europe*, XXXXVII, nr. 477, jan. 1969, pp. 3-77; 3) A. VIDAL, *Henri Barbusse, soldat de la paix*, Parijs, 1954.

(60) Brief van Barbusse aan *L'Humanité*, van 9 augustus 1914. H. BARBUSSE, *Paroles d'un combattant. Articles et discours (1917-1920)*, Parijs, 1920, pp. 7-8.

(61) Voor *Le Feu*, zie : J. MEYER, " 'Le Feu' d'Henri Barbusse", in *Europe*, XXXXVII, nr. 477, jan. 1969, pp. 16-67.

Goncourt. Hoewel het boek door de Belgische legerstaf verboden was, werd het naar het front gesmokkeld en door duizenden soldaten gelezen, en wakkerde het mee de geest van verzet aan onder de soldaten (62).

Op 2 november 1917 sticht Barbusse samen met o.a. Paul Vaillant-Couturier en R. Lefebvre de "Association républicaine des anciens combattants" (ARAC), die zich de vredesaktie ten doel stelt. Op 1 mei 1920 zal te Genève de "Internationale van de Oudstrijders" gesticht worden. In België richtten de S.J.W.-ers, nog vóór de demobilisatie, de "Socialistische Oudstrijders"-bond op. De Gentse groep, die de oudste was, sloot zich aan bij de "Internationale van de Oudstrijders". Hun politieke opvattingen druisten in tegen de lijn van de BWP, die aan de regering deelnam. Ze verdedigden de oktoberrevolutie en de S.U. De meest vooraanstaande leiders werden uit de partij gesloten (63).

In 1919 publiceert Barbusse zijn roman "Clarté", een geloofsbelijdenis in de nieuwe wereld die uit de oorlog moet geboren worden door de interventie van de massa's. In ditzelfde jaar richt hij de "Ligue de Solidarité Intellectuelle pour le Triomphe de la Cause Internationale" op, in de wandeling de "Clarté-groep", en wordt ook het gelijknamige tijdschrift opgericht (waarvoor de bases gelegd werden tijdens de oorlog, samen met R. Lefebvre en P. Vaillant-Couturier).

Volgens de principiële verklaring van het leidinggevend comité was "Clarté" geen partij, maar een internationaal centrum van proletarische opvoeding, met tweeledig doel (64). Vermits "le capitalisme déclenche le nationalisme et le nationalisme s'appuie sur la guerre comme la paix sur la justice" (65), moet de massa bewust gemaakt worden van haar onderdrukking en de noodzaak dit systeem omver te werpen. En opdat het toekomstige regime van sociale gelijkheid zou slagen moet men "préparer les esprits à la conception du régime basé sur l'intérêt général" (66). In Barbusses conceptie van het socialisme stonden "la raison" en "la lutte contre l'ignorance"

(62) G. VAN DEN BOOM, "Over de weerslag van de Oktoberrevolutie in België. Enkele herinneringen", in *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, 1967, II, nr. 4, p. 176.

(63) G. VAN DEN BOOM, "Over de weerslag van de Oktoberrevolutie in België. Enkele herinneringen", in *V.M.T.*, 1967, II, nr. 4, p. 179.

(64) *Archives de Jules Humbert-Droz*, Deel 1, *Origines et débuts des partis communistes des pays latins (1919-1923)*, Dordrecht, 1970, p. 501.

(65) H. BARBUSSE, *La lueur dans l'Abîme. Ce que veut le Groupe Clarté*, Parijs, 1920, p. 9.

(66) *Archives de Jules Humbert-Droz*, Deel 1, *Origines et débuts des partis communistes des pays latins (1919-1923)*, Dordrecht, 1970, p. 501.

centraal. Zonder de manende vinger van de rede vermogen goedheid, medelijden en gevoel weinig vermits zij uitgebuit kunnen worden tegen de eigen belangen van de massa in (67).

In de eerste maanden van haar bestaan ging de Clarté-groep gebukt onder onzekerheid, verdeeldheid en verwarring (68). "Cette Internationale de la pensée qui est depuis si longtemps souhaitée par tous les esprits libres de l'univers" (69) wist immers geen consensus te vinden over draagwijdte en inhoud van het voor intellectuelen zeer belangrijke begrip : "esprits libres".

Van het oorspronkelijk Internationaal Leidinggevend Comité (zetel Parijs) met sterk Frans overwicht, waartoe onder andere behoorden P. Colin, S. Zweig, G. Duhamel, R. Schickele en A. France, zouden velen Barbusse de rug toekeren. Als aanhangers van "l'indépendance de l'esprit" verzetten zij er zich tegen dat Clarté zich volledig solidair verklaarde met wat in de U.S.S.R. gebeurde. Barbusse en Roland (die nooit lid is geweest van Clarté) waren de protagonisten van beide strekkingen. De eerste opende de discussie in december 1920 met een artikel in "Clarté" (70). Rolland antwoordde in "L'Art Libre" (71).

Beide groepen sympathiseerden met de Russische Revolutie, maar waar Barbusse de Rollandisten verweet zich achter de zgn. "indépendance de l'esprit" te verschuilen om hun systematisch gebrek aan belangstelling voor de politieke actie te camoufleren (wat R. Rolland beaamde voor velen), kon R. Rolland het gebruik van geweld niet als een detail beschouwen en werden de middelen, volgens hem, niet door het doel geheiligd. Een steeds terug opduikend discussiepunt was de - volgens ons - volledig valse vraagstelling i.v.m. de voorrang van de ethische of sociaal-ekonomische revolutie.

In feite ging de onenigheid veel verder dan het meningsverschil Rolland-Barbusse. Barbusse, die zelf nochtans voorstander was van aansluiting van Clarté bij de IIIde Internationale, onderging de voortdurende kritiek van jongere militante leden van Clarté als Vaillant-Couturier en Magdeleine Marx. Hij wenste eigenlijk, zoals het oorspronkelijke opzet was, een veel breder publiek te bereiken

(67) H. BARBUSSE, *La lueur dans l'Abîme. Ce que veut le Groupe Clarté*, Parijs, 1920, pp. 66-67.

(68) R. ROLLAND, *Quinze Ans de Combat (1919-1934)*, Parijs, 1935, p. xvi.

(69) *Archives de Jules Humbert-Droz*, Deel 1, *Origines et débuts des partis communistes des pays latins (1919-1923)*, Dordrecht, 1970, p. 3, Brief van H. Barbusse aan J. Humbert-Droz, Parijs, 6 sept. 1919.

(70) *Clarté*, 3 december 1921.

(71) *L'Art Libre*, januari 1922.

dan dat van enkele kommunistische militanten. De laatsten kanaliseerden echter vanaf 1921 (na de stichting van de kommunistische partij in dec. 1920) zowel de beweging als het tijdschrift meer en meer in hun banen. Barbusse zelf werd pas in 1923 lid van de K.P., uit solidariteit met de kommunisten die gevangen genomen waren omwille van hun protest tegen de Ruhrbezetting (72). Als internationale geestesbeweging stierf Clarté in 1921 aan haar eigen onhoudbare fundamenteen. Door zich naar de IIIde Internationale te oriënteren bewees de Clartégroep een grote dienst aan de kommunisten, daar zij elementen bereikten die door de kommunisten niet direkt aangesproken werden. Hij bevatte trouwens een kern die in 1919-1920 een drukingsgroep geweest was om een onafhankelijke Kommunistische Partij te stichten (73). Clarté zou ten slotte in trozkyistische, dan weer in surrealistische of neosoreliaanse handen vallen (74).

Clarté in Vlaanderen

Een handvol Antwerpse jongeren meende dat ze als intellektuele Vlamingen niet achter konden blijven in de groeiende beweging "om de geesten rijp te maken voor 'n nieuwere en betere maatschappelijke orde". Nadat ze vergeefs hadden uitgezien naar een initiatief van de ouderen (75), richtten ze op 6 september 1919 de "Universeele Humanistische Vereeniging" op, Vlaamse onderafdeling van Clarté. De kenspreuk luidde: "Leert leven als mens onder de mensen" (76) (Nico Van Suchtelen) (77).

De eerste aktie naar buitenuit bestond uit de uitgave van een eigen veertiendaags blad "De Nieuwe Wereldorde - Internationale

(72) N. RACINE, "The Clarté movement in France, 1919-1921", in *Journal of Contemporary History*, II, nr. 2, april 1967, pp. 195-208.

(73) D. CAUTE, *Le communisme et les intellectuels français 1914-1966*, Parijs, 1967, p. 48.

(74) D. CAUTE, *op. cit.*, p. 49.

(75) AMVC M 967/B, Brief van G. DE MUYNCK aan F. VAN EEDEN, Antwerpen, 6 oktober 1919.

(76) *Manifest en statuten der Vlaamsche Groep "Universeele Humanistische Vereeniging"*, Antwerpen, november 1919.

(77) Nico VAN SUCHTELEN (Amsterdam 1878-Ermelo 1949). Progressief-humanistisch en wijsgerig dichter en auteur. Werkte gedurende enige tijd op Van Eedens Walden en was van 1925 tot 1948 directeur van de Wereldbibliotheek. Het motto "leven als mens onder mensen" is ontleend aan het slot van zijn humanitair-pacifistische roman *De stille Lach*, (1916) die in die tijd diepe indruk maakte.

Revue der Gedachtebeweging" (78). Het "Manifest aan de Vlaamsche Intellectueelen" waarmee het eerste nummer opende, stelde tegenover de "donkere nacht van het kapitalisme", de "opzettelijk gekweekte rassenhaat en tegenstrijdige handelsbelangen" en de "macht van het geweld", "de macht van het verstand" (79). De handtekeningen leveren de namen van de promotoren: Leo Frenssen, Gust De Muynck, Adolphe Borgers, R. Dielissen, Gaston Bursens, Flor Sergent en Paul Kenis, waarbij de eerste drie de belangrijkste rol gespeeld hebben.

De metaalbewerker Leo Frenssen (Maaseik 1880-Antwerpen 1946) die later als technokratisch gemeenteraadslid en volksvertegenwoordiger voor Antwerpen tot een stuk Antwerpse folklore zou worden, was sinds 1916 aangesloten bij de metaalbewerkersbond en had de oorlog in Engeland doorgebracht. In 1922 was hij kandidaat voor het voorzitterschap van de bond, doch moest het onderspit delven voor W. Eekelers. In 1925 en 1926 prijkte zijn naam op de lijsten van de kommunistische partij die hij in het midden van de jaren dertig verliet (80).

Adolphe Borgers (Antwerpen 1897-Antwerpen 1927), de sekretaris van de Vlaamse Clartégroep, was sociaal assistent (81). Hij was de promotor van het psychiatrisch maatschappelijk werk in België onder vorm van wederaanpassing van genezen of aan de beterhand zijnde geesteszieken in de kolonie te Geel (1923) (82). Hoewel later in het kommunistisch weekblad "De Roode Vaan" vermeld werd dat men de krant bij hem kan bekomen, blijkt toch nergens uit dat hij in de beweging actief of er zelfs maar bij betrokken was (83). Tijdens de oorlog had hij samen met R. Dielissen (niet geïdentificeerd) de "Pacifistische Vereeniging" gesticht waarvan hij sekretaris was (84). "De Nieuwe Tijd", het orgaan van de Antwerpse minderheidssocialisten, dat aanvankelijk hoofdzakelijk de vredesaktie in zijn banier voerde, stelde van bij zijn verschijnen zijn kolommen open voor hun vredesaktie. Parallel met de propaganda

(78) Slechts de drie eerste nummers (1 november, 1 december en 15 december 1919) werden teruggevonden, hoewel het tot in het voorjaar van 1920 moet verschenen zijn.

(79) *De Nieuwe Wereldorde*, 1 november 1919.

(80) Ch. DE SMET, *De Vlaamse afdelingen van de Kommunistische Partij 1921-1926. Een status quaestionis*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, RUG, 1973, deel 1, pp. 163-164.

(81) Bevolkingsregister 5e directie Stad Antwerpen.

(82) AMVC - L. Borgers-Sergent/D.

(83) Ch. DE SMET, *op. cit.*, p. 167.

(84) *De Nieuwe Tijd*, 6 oktober 1917.

van de minderheidssocialisten voor de Stockholmconferentie, voerde A. Borgers gedurende gans de zomer van 1917 een onafgebroken aktie voor de vrede. Op 22 augustus 1917 ontstond uit de "Pacifistische Vereeniging" het "Verbond voor Wereldvrede" dat het beijveren van een onmiddellijke vrede voor doel had. Hierbij waren ook aangesloten de Minderheidsgroep der BWP, het Provinciaal Verbond der Groeningerwachten (85), de Belgische Vereeniging van Theosofen en de loge der Neutrale Onafhankelijke Orde van Goede tempeliers (86). Het leken op de eerste plaats pacifisten wier ideologische positie t.o.v. BWP en aktivisme moeilijk is te achterhalen. Ze belegden bijeenkomsten met de burgerlijke aktivisten voor de vrede, maar het valt moeilijk te achterhalen of ze hierbij vredes- of Vlaamse doeleinden voor ogen hadden. Wel werd de mogelijkheid opgeworpen dat de staat Vlaanderen (de politieke zelfstandigheid werd uitgeroepen op de vergadering van de Raad van Vlaanderen van 22 december 1917) met Duitsland vrede zou sluiten, daar Vlaanderen bij de oorlog niets te winnen had (87). De misleide vaderlandsliefde kwam ten slotte niet het gewone volk, maar wel de oorlogswoekeraar en het kapitaal ten goede. Wanneer "De Nieuwe Tijd" definitief in aktivistisch vaarwater terecht kwam en de mogelijkheden van de Stockholmconferentie in het slop geraakten (einde 1917-begin 1918) zijn er in het blad geen sporen meer aangetroffen van de werking van het Verbond.

De dichter en essayist Gaston Burssens (Dendermonde 1896-Ekeren 1969) had het eerste jaar Germaanse filologie aan de vernederlandste Gentse Universiteit gevolgd en was tot de bevrijding ambtenaar aan het ministerie van landbouw en openbare werken. Gestraft omwille van zijn aktivisme, zou hij ten slotte fabrikant worden (88).

De schrijver Paul Kenis (Bocholt 1885-Brussel 1934) had samen met o.a. H. De Man, Anton en Leo Picard, J.O. De Gruyter behoort tot de dissidente groep binnen "t Zal wel Gaan" die in 1904 de kring "Ter Waarheid" gesticht had (89).

(85) Te Antwerpen in 1909 opgerichte Vlaamse strijdende beweging die boven alle partijpolitieke grenzen streefde naar de sociale en kulturele ontvoogding van het Vlaamse volk. Tijdens de oorlog schakelde de Groeningerwacht zich in de aktivistische politiek in.

Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, deel 1, Tielt, 1973, pp. 164-165.

(86) *De Nieuwe Tijd*, 25 augustus 1917; 8 september 1917.

(87) *De Nieuwe Tijd*, 23 maart 1918.

(88) *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, deel 1, Tielt, 1973, p. 265.

(89) H.J. ELLIAS, *Geschiedenis van de Vlaamse Gedachte 1780-1914*, Deel 4, Antwerpen, 1965, p. 138.

Tijdens de oorlog bevond hij zich in Le Havre. Na de oorlog was hij een tijdlang sekretaris van de Vereniging van Vlaamse Letterkundigen en medewerker o.a. aan de tijdschriften "De Boomgaard" en "Het Roode Zeil" (minder avant-gardistisch dan "Ruimte", "Het Overzicht", e.d.). Hij schreef later een geapprecieerd "Overzicht der Vlaamse Letterkunde na Van Nu en Straks" (90).

De Antwerpse Clarté-groep - veruit de actiefste - was het werk van jongeren : Frenssen, Borgers en Gust De Muynck (Antwerpen 1897). Waarschijnlijk was hun jeugd of onbekendheid bij het Vlaamse intellectuele establishment oorzaak dat ze beroep deden op het gezaghebbend woord van een Nederlander, Frederik Van Eeden, om in Vlaanderen de werking van de "Internationale der Gedachte" publiek in te leiden (91). Het succes van zijn lezing op 4 december 1919 te Antwerpen, waar hij doel en werking van de Clarté-groep uiteenzette aan de hand van zijn eigen ervaringen en doelstellingen (92) is waarschijnlijk verklaarbaar door de faam van de spreker.

De "Universele Humanistische Vereeniging" (UHV) schreef het leed in de wereld toe aan de op onrecht gebaseerde maatschappelijke structuren en streefde daarom ook de radikale omvorming na van de maatschappij via een socialistische wereldrepubliek, d.w.z. algemene ontwapening, alle ondernemingen aan de gemeenschap, afschaffing van voorrechten door geboorte (erfenisrecht), geslacht, ras of nationaliteit, arbeidsplicht voor ieder gezond mens en het recht voor ieder in de maatschappij de plaats te bekleden die hij door zijn arbeid of bekwaamheden verdient (93).

Hun pacifisme nam de vorm aan van een actief verzet tegen het kapitalisme waaraan het militarisme inherent is. De evolutie in Sovjet-Rusland werd op de voet gevolgd "als de blijde boodschap van een nieuw leven voor ons, voor de hele wereld zelve" (94). Zij

(90) AMVC - K 3024.

(91) AMVC - C 272/B. Brief van A. Borgers aan F. Van Eeden, Antwerpen, 1 november 1919.

(92) - F. VAN EEDEN, *Dagboek 1878-1923. Deel IV 1919-1923*, Culemborg, 1972, p. 1806.

- Van Eeden was geen onbekende in Vlaanderen voor W.O. I: in "De Kapel", een Antwerpse artistieke en sociaal-filosofische beweging die ca. 1910 vergaderde in de kapel van het godshuis op de Falconrui, telde verschillende volgelingen van V.E. die zich tot weinig succesvolle koloniepogingen lieten verleiden. Cfr. *Baekelmans ter eere, 1945*, Antwerpen, 1946, pp. 144-151.

- Ook onderhield hij vriendschappelijke betrekkingen met het katholieke Vlaanderen.

(93) *Manifest en Statuten der Vlaamsche Groep "Universele Humanistische Vereeniging"*, Antwerpen, november 1919, uitgave *De Nieuwe Wereldorde*.

(94) *De Nieuwe Wereldorde*, 1 december 1919.

protesteerden tegen de geallieerde interventie (95). De belangstelling voor de USSR was meer dan een activistische erfenis. Het radensysteem genoot alle instemming. Hoewel voorstanders van zelfbestuur voor Vlaanderen, werd de nadruk minder gelegd op het louter Vlaams-nationale, dat trouwens nooit geïsoleerd werd van zijn sociale kontekst. De in Vlaams opzicht veel te lauwe politiek van de BWP werd gelaakt.

Ze stonden links van de BWP waaraan verweten werd dat ze de revolutionaire gemoedsstemming na de oorlog onder de bevolking had weten om te buigen in reformistische banen door de achturedag, het algemeen stemrecht en de afschaffing van artikel 310 van het strefwetboek voor te stellen als het "toppunt van wat een proletariër maar wensen kon". Hiermee ging ook de voortdurende behoefte gepaard zich van Moskou te distantiëren. De oorzaak daarvan werd gezocht bij de gerontocratie binnen de partij, wier houding inzake Verdrag van Versailles, leger- en taalkwestie op verzet botste (95). In tegenstelling tot de Franse, Britse en Duitse socialisten aanvaardden de Belgische socialisten het Verdrag van Versailles in zijn geheel. De algemene raad keurde het goed, ondanks zekere reserves, waarvan de socialistische fractie in de kamer echter geen gewag maakte. Enkel de Antwerpse federatie, onder leiding van Camille Huysmans, nam een centrumpositie in en wees op de discrepantie tussen de door de diplomaten gevoerde politiek en het vredesprogramma van Wilson en van de arbeidersklasse (97). Bij de vorming van de regering Carton de Wiart in november 1920 hadden de socialisten ook afstand gedaan van de zesmaandendienst als conditie tot regeringsdeelname. De Brusselse en Antwerpse fracties gaven hun antimilitaristische visie (demokratisering van het leger en zesmaandendienst) echter niet prijs (98). Door de betrekkelijk onafhankelijke houding van de Antwerpse socialistische federatie was te Antwerpen de kloof minder groot.

Naast de Antwerpse Clarté-afdeling, die de oudste was, werden afdelingen gesticht te Aalst (januari 1920) onder leiding van Ernest

(95) *De Nieuwe Wereldorde*, 1 november 1919.

(96) G. DE MUYNCK, *Kritiek der BWP*, Antwerpen, 1921.

(97) M. CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, *25 jaar Belgisch Socialisme. Evolutie van de verhouding van de BWP tot de parlementaire democratie in België van 1914 tot 1940*, Antwerpen, Leuven, enz., 1967, pp. 162-163.

(98) M. CLAEYS-VAN HAEGENDOREN, *op. cit.*, pp. 176-177.

Van den Berghe (99), te Brussel (februari 1920) door de socialistische activist H. Tanrez, te Oostende (februari 1920) door Daan Boens en in maart 1920 te Gent en te Mechelen, respectievelijk door F. Parasie en Albert Van Hoogenbemt (100). Het was echter een organisatie op papier. Te Gent is de Clarté-beweging zeker nooit tot leven gekomen (101). Te Oostende bestond ze uit 6 jonge intellectuelen, die uit de loopgraven terug, zich beschikbaar stelden van de vredesbeweging, maar moe waren van de strijd (102). De letterkundige Daan Boens (Oostende 1893) stond aan hun hoofd. Hij had zijn studies archeologie te Luik onderbroken om naar het front te trekken. Hij kwam terug als democraat en pacifist en zetelde later als socialistisch vertegenwoordiger in provincieraad (1921-1925) en gemeenteraad (1926-1932). Van 1921 tot 1925 was hij volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Veurne-Diksmuide-Oostende. Van de oorlog getuigen zijn "Van glorie en lijden" (1917) en zijn "Menschen in de grachten" (1918). De literaire generatie was ook vertegenwoordigd door de twintigjarige A. Van Hoogenbemt die medewerker was geweest aan "Vlaamsch Leven" en met Gaston Burssens in de Ruimtegroep het Mechels element vertegenwoordigde.

De verhouding tussen de jonge kommunistische beweging in Vlaanderen en Clarté was ver van klaar, juist wegens de sterke affiniteiten. De Clarté-groep nam deel aan het kongres van de "Kommunistische Partij : Vlaamsche Federatie" van 11 januari 1920 te Gent, dat een politiek programma opstelde dat naast de radenrepubliek als belangrijkste en eerste programmapunt aannam : "Afschaffen en socialiseeren zonder schadeloosstelling van allen eigendom (...) ten voordeele der gemeenschap. Dit alles bestuurd

(99) Waarschijnlijk de in 1897 uit een liberale familie te Aalst geboren, latere Vlaams-nationale politikus, die activist geweest was en in 1919 een belangrijke rol speelde in de verkiezingsstrijd te Aalst waar de frontpartij en de Daensisten een kartel sloten.

Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, deel 1, Tielt, 1973, p. 177.

(100) *Clarté*, 20 maart 1920.

(101) Gegevens verstrekt door A. Mussche.

(102) Gegevens verstrekt door D. Boens.

door raden verkozen door en onder arbeiders" (103). Maar hoewel de U.H.V. zich aansloot bij het programma van de IIIde Internationale, meende A. Borgers toch dat de plaats van Clarté niet binnen de K.P. was omdat het de "geestelijke revolutie" voorbereidde (104). Vanaf februari 1920 scheen alles op een intensieve samenwerking te wijzen. Op 19 februari werd te Antwerpen door de Kommunistische Partij (afdeling Antwerpen) en de Vlaamse Clarté-groep een grote openbare meeting belegd met sprekers van beide groepen (105). In maart 1920 werd gewag gemaakt van het besluit van de Clarté-groep, in het belang van de gemeenschappelijke aktie af te zien van de uitgave van een eigen blad en "De Nieuwe Wereldorde" te versmelten met "De Internationale", het kommunistische weekblad (106). Met het oog op de samenwerking werden de bestaande kommunistische afdelingen op het Clarté-congres van 28 maart te Brussel uitgenodigd. Het door de Antwerpse kommunistische en Clarté-groepen vooropgezonden bericht van samensmelting scheen echter voorbarig geweest want het initiatief tot coördinatie strandde. Langs kommunistische zijde werd het "intellektueel revolutionarisme", de "idealistische utopische opvatting van de vreedzame revolutie door de gedachte" onverenigbaar geacht met de "materialistische, realistische opvatting van den strijd tussen kapitaal en arbeid" (107). Ten slotte werd de Antwerpse Clarté-afdeling toch gesupprimeerd. De leden kregen de raad toe te treden tot de kommunistische partij of hun lidmaatschap over te dragen op de Brusselse

(103) *De Internationale*, 31 januari 1920.

Het gaat om de Kommunistische Partij : Vlaamsche Federatie, gesticht op 12 oktober 1919, waarvan de Antwerpse fraktie grotendeels ontstaan is uit het socialistisch aktivisme en de Gentse afdeling gegroeid is o.a. uit de Vredesgroep. De Kommunistische Partij besteedde van in den beginne veel aandacht aan de Vlaamse kwestie als ontvoogdingsstrijd van het Vlaams proletariaat, was antiparlementair en sprak zich uit ten voordele van de Russische Revolutie en de 3de Internationale.

Cfr. L. REYNTJENS, "De eerste kommunistische groepen in België en hun fusie tot de kommunistische eenheidspartij", in *V.M.T.*, VI, nr. 4, december 1971.

(104) *De Internationale*, 31 januari 1920.

In "Ons Vaderland" (22 februari 1920) werd melding gemaakt van een manifest waarin het hoofddoel van Clarté omschreven werd als de verwezenlijking der socialistische wereldrepubliek, solidariteit met de Russische Kommunisten, aansluiting bij de 3de Internationale, geen erkenning van het Verdrag van Versailles; waarin ook de behandeling van Vlaamse en socialistische politieke gevangenen werd veroordeeld.

(105) *De Internationale*, 14 februari 1920.

(106) *De Internationale*, 27 maart 1920.

(107) *De Internationale*, 17 april 1920.

Clarté-groep (108).

Op 15 mei 1920 werd het algemeen sekretariaat naar Brussel overgebracht. Vijf dagen later verscheen een eigen blad: "Opstanding" (109). Terwijl de Brusselse groep onder leiding van H. Tanrez en Paul Kenis (de sekretaris J. Martien is niet geïdentificeerd), een bibliotheek en verzendboekhandel inrichtte, voordrachten organiseerde, gaven de andere groepen nog weinig tekenen van leven. Tanrez was in 1915 voorzitter geworden van de Brusselse Groeningenvacht en had samen met S. Prenau het Brusselse socialistisch activistisch weekblad "De Vlam" (3 maart 1918-27 oktober 1918) uitgegeven, dat zich in internationaal opzicht het meest verwant voelde met de Huysmans-strekking binnen de BWP. Van november 1917 tot juni 1918 trokken ze voor "De Vlam", "Nieuw Vlaanderen" en de "Centrale voor Sociaal Democratische Actie" gelden van de propagandakommissie van de Raad van Vlaanderen met het oog op defaitistische propaganda, o.a. binnen de BWP (110). In de geest van deze organisaties verdedigde "De Vlam" federalisme als oplossing van het nationaliteitsvraagstuk in België. Tanrez en Prenau voerden een aktie om zich aan te sluiten bij "Nieuw Vlaanderen" (gesticht te Brussel op 3 oktober 1917) dat het programma van de BWP onderschreef, alsook federalisme (111). Ze lieten hierbij niet na het aksent te leggen op hun socialistisch programma dat hen van de "Jong Vlamingen" scheidde, die zich op de taalkwestie blind staarden. Nochtans had "Nieuw Vlaanderen" twee vertegenwoordigers in de Raad van Vlaanderen zetelen (112).

(108) *De Internationale*, 29 mei 1920.

(109) *Opstanding* verscheen van 20 mei 1920 tot 15 februari 1921, en is het laatste spoor van de Clarté-groep.

(110) J. WULLUS-RUDIGER, *Flamenpolitik*, Brussel, 1921, pp. 28, 30, 31, 32, 35.

(111) *De Vlam*, 5 mei 1918.

(112) H.J. ELIAS, *25 jaar Vlaamse beweging 1914-1939*, deel 1, Antwerpen-Utrecht, 1971, p. 71.

Van de Antwerpse Clarté-afdeling die door V.J. Brunclair (113) zou ingericht zijn, is niets bekend. Wel bevatte "Opstanding" veel van zijn polemische bijdragen, naast artikels van Tanrez, Kenis, de activisten Rob Van Roosbroeck en J.L.A. Peremans en expressionistische gedichten van Daan Boens en Van Hoogenbemt. Ongetwijfeld traden de activistische reminiscenties hierdoor sterker naar voor. Hun Vlaams-nationalisme werd in een marxistisch kleedje gestoken, wat een aanmoediging kreeg toen Barbusse zijn sympathie betuigde met de Vlaamse ontvoogdingsstrijd (114).

De dood van Herman Van Den Reeck in juli 1920, Clartéïst en sekretaris voor Vlaanderen van de Internationale Anti-militaristische Vereeniging, was de aanleiding om nogmaals de oorlog te verklaren aan de "militaristisch-kapitalistisch-franskoljonsche reaktie" (115).

Het uiterlijk van de groep was een mengelmoes van linkse en democratische tendenzen. Ook Tanrez achtte de Clartéïsten niet boven de handarbeiders verheven, maar toch kunnen zij zich niet aansluiten bij de Kommunistische Partij, omdat dit tot de partijkwalen zou leiden: centralisatie, een verstikkende partijtucht en zelfs parlementarisme (116).

Brunclairs wereldburgerschap sluit aanvankelijk nog sterk aan bij zijn Vlaams-nationaal verleden. Een internationalisme, gebaseerd op medezeggenschap van het volk over eigen lotsbestemming, politiek en sociaal. In zijn roemrucht artikel "Weg met de blauwvoeterij" (117) betoogde hij dat de Vlaamse beweging te lang een filologenstrijd geweest was, waarvan de godsvrede (wegens haar afzien van een onontbeerlijk economisch partijprogramma) een laatste stuiptrekking was. Doch ook hij was idealistisch getint. De nieuwe wereldorde lag minder in "een sociaaleconomisch

(113) Victor J. Brunclair (Antwerpen 1899-Lagelund 1944), dichter, essayist, criticus en romanschrijver. Wegens het vroegtijdig verlies van zijn ouders werd hij door zijn grootmoeder opgevoed. Hij volgde tot 1914 les aan een Antwerpse gemeenteschool. Tijdens de oorlog werd hij bediende bij een Antwerpse diamantfirma. Hij debuteerde in de jonderentijdschriften "Jonge Tijd" en "De Goedendag". Hij was activist en evolueerde, mede onder invloed van P. Van Ostayen, naar het humanitair expressionisme. Hij was medewerker van het tijdschrift "Ruimte" en zou later tot de stichters behoren van het antifascistische "Getuigenis". Hij stierf in het concentratiekamp te Lagelund.

Zie P. DE WISPELAERE, *Victor J. Brunclair 1899-1944*, Brussel, 1960.

T. HERMANS, *Brunclair; een blik op de literaire opvattingen en het werk van V.J. Brunclair (1899-1944)*, Proefschrift, RUG, 1970.

(114) *Opstanding*, 12 oktober 1920.

(115) *Opstanding*, 3 augustus 1920.

(116) *Opstanding*, 20 mei 1920.

(117) *Opstanding*, 15 februari 1921.

eksperiment dan in het evangelie, dat reiniging en altruïsme brengt. En hier is tolstoïaan geen scheldwoord. Wat baat een menselijke levensregel als het psyche boze impulsen herbergt?" (118). Brunclair voelde zich weinig aangetrokken tot een gewelddadige revolutie. De kommunistische partij deed er volgens hem goed aan - zo zij de schaduw van haar programma wou gerealiseerd zien - zich niet op de S.U. blind te staren, maar aan parlementaire aktie te doen, niet om het kapitalisme in stand te houden (BWP) maar om het omver te werpen (119).

Eigenlijk stuurden de Claréisten aan op een eenheidsfront van kommunisten, fronters, anarchisten en minderheidssocialisten (Jacquemotte) om (gebruik makend van de nationale strijd om de Vlaamse massa bewust te maken) het Belgisch centrisme, steunpilaar van het Belgisch kapitalisme, te ondergraven (120). Hierbij werd echter geen poging gedaan (het was geen politieke partij) om een consensus te vinden over methode en meer uitgewerkte doelstellingen. Ze vertoonden een wirwar van tolstoïaanse, marxistische, anarchistische, Vlaams-nationalistische... tendenzen.

Terwijl het kommunisme in Vlaanderen ontstaan is uit de arbeidersbeweging (o.a. het socialistisch aktivisme), moet de Clartébeweging integendeel juist wel beschouwd worden als het initiatief van een aantal linkse marginalen. De heterogene samenstelling maakt het moeilijk hen onder één noemer te verzamelen. Doch, afgezien van de metaalbewerker Leo Frenssen, behoorde het merendeel tot de zeer jonge literaire generatie van ex-gandavenses, frontsoldaten, socialistische aktivisten en aktivisten met sociale inslag.

De verdeeldheid onder de Franse intellektuelen uitte zich in de controverse Barbusse-Rolland. Door de korte levenstijd van Clarté in Vlaanderen zijn de Clartéisten niet verplicht geweest stelling te kiezen in deze controverse. Doch het was niet enkel om redenen van morele aard, omdat het niet steeds noodzakelijk zo is dat politiek en moraal elkaars tegengestelden zijn, dat veel Clartéisten zich ten slotte van het kommunisme afwendden. Hierachter waren vaak apolitisme en conservatisme verborgen.

Hoewel de Clarté-opvattingen sukses oogstten bij vele intellektuele fronters, kenden zij bij de meerderheid van de

(118) *Opstanding*, 2 juni 1920.

(119) *Opstanding*, 1 januari 1921.

(120) *Opstanding*, 7 september 1920.

partijleden weinig bijval. De verklaring die de ex-gandavensis Richard De Clerck hieraan geeft (121), is op zichzelf een stuk historiek van de Clarté-beweging in Vlaanderen. De Clerck ontwaart een grove tactische fout van de Clarté-groep in zijn exclusivisme, zijn "erfzonde": Clarté te indentificeren met de kommunistische groeperingen in Vlaanderen. Hiermee werden internationaal voelende elementen afgestoten die zich niet konden verzoenen met de "ekonomische beginselen die het communisme huldigt". Toen Clarté zich in het "gedrang van den politieken partijstrijd" wierp, schoot het zijn prestige erbij in. Tot slot meent hij dat de nieuwe wereldorde niet zal ontstaan door ekonomische wetten, maar dat eerst de "moreele strijd in de geesten en in de harten" dient uitgevochten te worden. De taak van de intellektuelen ligt zijns inziens in "het scheppen van een verfrischte atmosfeer, van een verjongde mentaliteit onder de menschen al zijn krachten wijden". Verwonderlijk is dit niet daar antisocialistische tendenzen b.v. ook aan de dag kwamen bij de argumentatie ten voordele van het vieren van 1 mei.

Zo zij al weinig gehoor vonden in de frontpartij, van de arbeiders waren deze intellektuelen met Vlaams-nationale inslag nog veel en veel verder verwijderd.

Reeds in 1920 was het geloof weggeëbd dat de wereldrevolutie West-Europa zou overspoelen. In tegenstelling tot in Frankrijk sloten in Vlaanderen weinig Clartéïsten aan bij de Kommunistische Partij. Als de Clarté-beweging, i.p.v. door het aktivisme "bezoedelde" jonge snaken, meer grote namen had aangetrokken, dan had ze misschien meer gewicht in de schaal kunnen leggen ten voordele van de Kommunistische Partij.

De meeste ex-Clartéïsten bleven toch buiten de arbeidersbeweging staan, behalve dan Gust De Muynck en tijdelijk Daan Boens. Via een omweg langs de frontpartij kwam De Muynck ten slotte terecht in de B.W.P. (122), doch niet in de syndikale of politieke strijd maar in de sektor arbeidersopvoeding onder de geestelijke hoede van Hendrik De Man.

Haast alle jonge kunstenaarsmilieus sympathiseerden met Clarté, zo b.v. ook het te Antwerpen door Bob Claessens en Roger Avermaete uitgegeven tijdschrift "Lumière". Hoewel niet antivlaams, waren ze volledig naar de Franse kultuur georiënteerd. Paul Colin, die

(121) *Ons Vaderland*, 22 mei 1920. Zijn artikel werd geschreven op het ogenblik dat er volop sprake moet geweest zijn van het opgaan van de Antwerpse Clarté-afdeling in de Kommunistische Partij: Vlaamsche Federatie.

(122) Meegedeeld door Gust De Muynck.

sekretaris was van de Belgische Clarté-groep, stond hier in een geur van heiligheid. Hij verweet in "L'Art Libre" aan de U.H.V. zich veel te veel met de Vlaamse politiek in te laten. Avermaete voerde trouwens met Rolland een correspondentie over de reden waarom hij nooit lid werd van Clarté (123). De combinatie met radikaal-Vlaamse sympathieën was eigen aan de U.H.V.

BESLUIT

Tengevolge de oorlog en het geleidelijke ondergraven van de 19de-eeuwse burgerlijkheid werden veel kleine burgers in Vlaanderen ten prooi aan een sterke cultuurgevoeligheid. Naargelang van hun ideologische achtergrond (vb. burgerlijk of socialistisch aktivisme) leidde het observeren van dezelfde fenomenen tot al dan niet pessimistische perspectieven omtrent het lot van de mensheid in de toekomst.

Nochtans legden sommige jonge intellektuelen toch kommunistische sympathieën aan de dag. Het valt moeilijk uit te maken in welke mate deze zijn toe te schrijven aan factoren van sociale aard (voor zover een sociologische benadering van het politiek engagement der intelligentsia ooit volledig bevredigend is). Zijn de gebeurtenissen op het terrein der politieke ideologie - zoals aktivisme, oktoberrevolutie, oorlog e.d. - van doorslaggevend belang geweest? Men moet tevens in overweging nemen dat ze, door de naoorlogse bestraffing van het aktivisme, vaak een vaste betrekking in stadsdienst verloren hadden en hierdoor zonder broodwinning vielen. Voor velen was de financiële positie uiterst precair. Toch gold het dan nog een miniem aantal in vergelijking met het grote aantal intellektuelen dat zich - om dezelfde redenen - bewoog rond het Vlaams-nationalisme met kleinburgerlijke aspiraties.

Tot een soort progressive frontvorming avant la lettre op basis van pacifisme, radikaal flamingantisme en een links sociaal engagement is het niet gekomen. Eerst en vooral stonden ze los van om het even welke massabeweging. Maar bovendien werden onder het bedrieglijke mom van het zich opstellen tegen de bourgeois, de franskiljons en onder het mom van een zgn. idealistische levensbeschouwing, die iedere economische of sociale fundering van een politieke stellingname veroordeelde, prefascistoïede elementen geïntroduceerd. Aan Vlaamsgezindheid vreemde elementen als een gevoel van onzekerheid en puritanisme (gevoed door de

(123) R. AVERMAETE, *L'Aventure de "Lumière"*, Brussel, 1969, p. 36 vv.

Spenglercultus) werden uitgebuit ten voordele van een uiterst rechts flamingantisme.

Tot een versmelting van cultuurwaarden binnen deze avant-garde is het niet gekomen, zelfs niet binnen de op godsvrede gestoelde frontpartij op het ogenblik van de activistenjacht.

Het was een kortstondige illusie van "Alle Menschen werden Brüder", verwachting die niet werd ingelost. Hoe weinig van de hier vernoemde intellectuelen zetten de wereldbroederschapsidealen uit hun jeugd om in een daadwerkelijk sociaal engagement.

ADDENDA à l'article :

Activités politiques, économiques et sociales des Allemands à Bruxelles 1842-1850. Première approche par Francis SARTORIUS
publié dans la *Revue belge d'histoire contemporaine*, vol. V, 1974,
fasc. 1-2.

Les lignes qui suivent prennent place dans la partie supérieure de la page
176 immédiatement après : d'activité locaux (16).

La conséquence de ce qui précède est évidemment qu'en règle générale les Allemands de la classe bourgeoise que l'on trouve à Bruxelles dans les années 1840 n'occupent pas, dans la capitale belge, une place importante.

Il y a néanmoins dans certains domaines des exceptions, la principale se situe curieusement dans le domaine de l'édition et de la librairie; on pourrait imaginer que les Français profitant de l'attrait que leur littérature exerçait sur les Belges, se seraient installés en force en Belgique, meilleure manière pour eux de contrebattre efficacement la piraterie littéraire qui s'exerçait à l'égard de leurs écrivains dans le royaume de Léopold Ier. Mais, il n'en fut rien et, or criaileries et récriminations, ils n'agiront pas de manière pratique pour empêcher l'activité des contrefacteurs. Dès lors, on comprendra que des éditeurs allemands industriels profitèrent de la carence française et des nombreux avantages qu'offrait Bruxelles pour s'installer, eux, dans la capitale belge pour éditer des textes en langue française (17).

La proximité de Paris, l'existence de typographes d'expression française à Bruxelles, le marché important que constituait la Belgique seront autant de facteurs qui attireront les éditeurs allemands à Bruxelles et leur permettront de sortir des ouvrages de grands auteurs avant même Paris.

INHOUDSOPGAVE DEEL V
TABLE DES MATIERES DU TOME V

BIJDRAGEN — ARTICLES

F. BAUDHUIN : L'article de John Gillingham Ph.D. sur : "La politique de production de l'industrie belge durant l'occupation nazie". Une réplique	265 265-267
J. CRAEYBECKX : De agrarische depressie van het einde der XIXe eeuw en de politieke strijd om de boeren (2de deel - 2de partie)	181-225
A. DANTOING : Une manifestation de défense ouvrière contre le travail étranger dans les mines du Pas-de-Calais en 1892	427-445
L. DENYS : Trends in de sociaal-ekonomische toestand van de Belgische arbeiders rond 1886	361-425
J. GILLINGHAM : The Baron de Launoit : a Case Study in the "Politics of Production" of Belgian Industry during Nazi Occupation	1-59
J. GILLINGHAM Ph.D. : The Author's Response to Prof. Fernand Baudhuin's Critique of "The Baron de Launoit : a Case Study in the 'Politics of Production' of Belgian Industry during Nazi Occupation	268-271
D. GROH : La grève de masse, arme politique de la social-démocratie allemande en 1905/1906 : mais à quoi sert une épée, si elle n'a pas de poignée ?	339-359
R. LESTHAEGHE : Een demografisch model voor de Oostvlaamse landelijke populatie in de 18e eeuw	61-100
A. MOMMEN : Een aspect van het reformisme : de Belgische Werkliedenpartij en haar liberale connectie (1889-1894)	273-338
J. PUISSANT : Les origines de la presse régionale socialiste dans le Borinage	493-546
F. SARTORIUS : Activités politiques, économiques et sociales des Allemands à Bruxelles 1842-1850. Première approche	167-180
M. SERTYN : Avondlandstemming bij de jonge avant-garde in Vlaanderen na 1918 : inspiratiebron voor purito-flaminganten en marginale wereldverbeteraars	547-580
H. VAN VELTHOVEN : Onenigheid in de Belgische Werkliedenpartij : de Vlaamse Kwestie wordt een vrije kwestie (1894-1914)	123-165
U. VERMEULEN : Het beeld van de Eerste Internationale in de Belgische burgerlijke pers (1865-1877)	447-492
A.-M. WEGNEZ : Les réactions liégeoises au conflit italo-éthiopiens	101-122

MISCELLANEA

Théorie et histoire — Theorie en Geschiedenis

H. HAAG : De l'explication en histoire. Quelques réflexions à propos d'un livre récent 227-238

Logistiek van de Nieuwste Geschiedenis — Problèmes logistiques de l'histoire contemporaine

J. VERHELST : Geschiedenis en Computer in België 239-245

H. BALTHAZAR : Hedendaags archief : zorg en hoop 246-251

La seconde guerre mondiale — De Tweede Wereldoorlog

L. SCHEPENS : Quelques publications récentes sur les événements de mai '40 252-257

Vlaamse Beweging — Mouvement flamand

J. DELEU, G. DURNEZ, R. DE SCHRIJVER, L. SIMONS :
Encyclopedie van de Vlaamse Beweging, deel I (A-L)
(H. VAN VELTHOVEN) 258-260

K. VAN ISACKER : Geyl en Vlaanderen. Uit het archief van prof.
dr. P. Geyl. Brieven en notities, uitgegeven door drs. P. VAN GEES
en dr. A.W. WILLEMSSEN (M. SERTYN) 261-264